

Стефан Тончев

ПОКЛОННИЧЕСКИ И/ИЛИ РЕЛИГИОЗЕН ТУРИЗЪМ

– проблеми и перспективи в контекста на
съвременността

Abstract: *Pilgrimage and/or Religious Tourism: Problems and Perspectives of Development Nowadays.*

This article explores the current issues and prospects for the development of religious tourism in Bulgaria and its theological dimensions in the context of traditional pilgrimage.

Keywords: *Pilgrimages, Religious Tourism, Management, Socialization, Cultural Heritage, Missionary Work*

Понятието „религиозен туризъм”, „преведено” в частност на езика на християнските богослови, се предава с понятието „поклонничество”. Тук естествено изниква въпросът за това каква е разликата между двете понятия, ако приемем, че има съществена такава?

Според класическото¹, прието и от българската наука определение, туристът, пътешестваш с религиозни цели, е човек, който напуска пределите на обичайната си среда за срок не повече от една година с цел посещение на свети места и духовни центрове. Под религиозен туризъм следва да се разбира вид дейност, свързана с предоставяне на услуги и удовлетворяване на потребностите на туристите, пътуващи към свети места и религиозни центрове, намиращи се извън пределите на обичайната им среда².

¹ Schmidt-Clausing, F., Art. „Wallfahrt und Wallfahrtsorte“, In *Religion in der Geschichte und Gegenwart (RGG3)*, J.C.B. Mohr, 1962, Bd. 6, S. 1537; Klaus Guth, Art. „Wallfahrt“, In: *Evangelisches Kirchenlexikon (EKL), Internationale theologische Enzyklopädie*, 3. Auflage, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1985, Bd. 4, 1232.

² Т. Христов, *Религиозный туризм*, Москва: Изд. центр „Академия”, 2003, 9

Според И. Алексиева и Ст. Стамов религиозният туризъм може да има чисто верски мотив – посещаване на свети места, религиозно поклонение или участие в определени религиозни празници, задоволяване на религиозни потребности, или да се отнесе и към културния туризъм, когато се допълва с културно-познавателни елементи, като например запознаване с определена религия и с нейната материална култура (монументална архитектура – параклиси, църкви, манастири) и изкуство – стенописи, иконография, ритуални средства и други¹.

Най-опростено казано, разликата е, че един поклонник тръгва на пътуване и посещава една религиозна светиня изцяло воден осъзнато или неосъзнато от религиозни мотиви, т.е., за да ѝ се поклони в религиозен смисъл и така да влезе в общение с Божията благодат. Поклонникът участва активно в богослужението и религиозните ритуали, причастява се със Светите тайни, моли се пред светите икони, покланя се пред светите мощи на светиите, т.е. отново преживява и осъществява своята вяра, изграждайки мистично единство и общение с проявената на конкретното място или чрез светинята особена благодат като начин за връзка с Нейния източник – Бог. Изразявайки различията между поклонническата и туристическата дейност, Егориевският епископ Марк между другото казва, че е възможно както да се посети самостоятелно манастир, за да се поклониш на светините, които се намират там, така също и в рамките на организирана от туристическа фирма екскурзия, като в това няма нищо лошо. Напротив, радостно е, че хората все още се интересуват от манастирите, тяхната архитектура, културна и историческа стойност. Но, както подчертава епископ Марк, трябва все пак да се прави разлика между поклонничеството и религиозния туризъм, защото те са „свършено различни понятия: поклонничеството – това е проявление на религиозния живот, а туризмът на културния живот”².

Но какво точно представлява поклонничеството и в какво се изразява негова специфика е един от актуалните въпроси в нашата

1 И. Алексиева, Ст. Стамов, *Специализирани видове туризъм*, ч. 1, Пловдив, 2003, 120

2 Марк, Егориевски епископ, Доклад «Православное паломничество: Содержание понятий» на конференцията «Православное паломничество: традиции и современность», web adr.: <http://www.mospat.ru/archive/26271.htm>

секуляризирана действителност, защото все повече наши сънародници имат възможност да пътуват както в страната, така и в чужбина. При тези свои организирани или самостоятелни пътувания те посещават обекти с религиозно значение, но поради отчуждението от религията, а отгук и поради липса на необходимата информация за религиозното значение на посетените места се ограничават в своите преживявания само до културната и историческа им ценност.

Въпреки това през последните години се отчита от занимаващите се с туристическа дейност в България повишен интерес на съвременните българи към Църквата и нейните светини. Факт са и множеството ревностни поклонници, които частно или организирано посещават редовно традиционните и новооформилите се светини на България като тези в град Созопол. Светите мощи по думите на Исус Христос – най-великият човек, роден от жена (Лк. 7:28), и Негов Кръстител и Предтеча Йоан, спечелиха убедително класацията за чудесата на България и са най-актуалният пример за потенциала и спецификата на поклонническия туризъм. Традиционно в нашата страна той процъфтява най-вече на Рилския и Бачковския манастири, двете свети обители в Арбанаси, а през последното десетилетие на Кръстова гора и редица други локални свещени центрове. Това своеобразно "връщане" на българите в пътя към Храма и към привичното за нашата страна добре развито поклонничество със сигурност може да се определи като съвременен феномен, който може да бъде обяснен по много и различни начини.

Ще обърнем по-специално внимание в тази анализ на специфичното му богословско обяснение, като се вземе за пример традиционното отношение на християните към чудотворните икони на православното изповедание.

В постхристиянската, силно секуляризирана епоха, в която живее за съвременният човек, понятията икона, чудотворна, молитва са се превърнали в нещо почти граничещо с нонсенса и фантастиката, или най-малкото в нещо трудно обяснимо. От друга страна, за мнозинството поклонничеството към църкви и манастири, където се съхраняват чудотворни икони, е мотивирано от един много разпространен в съвременността ни и типичен за нашата действителност феномен. Водени от силното желание на всяка цена и безусловно да получат от Бога помощ за решаване на здравословен или житейски проблем, посещават обичайните за вярващите християни

поклоннически места без дори да са християни. По-голямата част от тях се самоопределят като вярващи по принцип хора, които в търсене на решаване на своя житейски и личен проблем вече са обикнали всевъзможни лечители, лечителки, магове и магически места, и след като не са получили желаното от тях, се хващат като удавник за последната за тях спасителна „сламка“, а именно чудодейната Божия сила, чийто източник е иконата или свещеното място. Така за тези хора светите места се оказват последната надежда за изцеление от телесно или душевно заболяване, както и за постигането на нещо много важно и специално в живота им. За други подобно мислещи и действащи те са източник на окултно, магическо знание и енергия, чрез която посещаващите ги ще „овладеят“ или „дозаредят“ предполагаемите налични в тях такива „свръхестествени“ сили, за да могат да ги използват за лична облага в живота си.

Пример за такова явление с разнородно отношение и значение от нашата действителност, смесващо в себе си почти всички аспекти на привлекателно място за поклонничество, религиозен, културно-исторически и екологичен туризъм, е Кръстова гора. Това е едно от най-бързо развиващите се поклоннически средища у нас. Допреди три десетилетия то почти не е посещавано, а преди 20 години там е имало само един малък параклис. Днес мястото е постоянно разрастващ се православен поклоннически комплекс с две църкви и 15 параклиса. Хиляди българи всеки петък тръгват към родопския връх, за да присъстват на уникалната полунощна литургия под открито небе. В нито един храм или манастир в България не се събират толкова много хора всяка седмица, които идват дотук специално, за да участват в православното богослужение. Дошлите веднъж после се връщат отново на празниците, свързани с почитанието на Св. Кръст или в произволно избрано време в годината. Това, което прави това място толкова специално и много почитано от съвременните българи, е преданието за средновековния манастир и за заровената част от светия Христов кръст, което трябва да се отбележи, че не се основава на никакви документи и исторически извори. Поради този факт съвременното явление „Кръстова гора“ е едно голямо предизвикателство за църковниците и богословите в България, а от друга страна, пример за състоянието и характера на поклонничеството и/или религиозния туризъм у нас. Основният въпрос в тази връзка е дали само личните екзистенциални проблеми карат хората да търсят

решение във вярата? Това вяра в Бога ли е, или е само вяра в чудесата? Свещените места привличат поклонниците или религиозните туристи, защото им предлагат възможност да влязат в общение с Бога чрез специално проявената на това място Негова благодат или поради някакъв неопределен, едва доловим копнеж по тайнственото, свръхестественото?

Факт е, че мнозина поклонници или туристи тръгват към Кръстова гора или другите свещени места с очаквания за свръхестествени „явления“ и небесни експлозии. Някои се отдават на странни действия като „зарещдане“ чрез прегръщане на дървета и промушване през клоните им. Други търсят и намират „енергетичните места“. Трети очертават с камъчета кръгове и лазят в тях на четири крака. Подобни суеверия и окултистки практики, сергийките с парацърковен кич и кебапчийниците карат някои да поставят под въпрос православния характер на явлението¹.

От друга страна, тези, които не са настроени толкова духовно екзалтирано, са привлечени от самото пътуване до мястото. За да се стигне до местността Кръстова гора, се тръгва от Асеновград за Смолян. Минава се Бачковският манастир и когато се стигне разклонът за град Лъки – Юговското ханче, се отбива на юг. Минава се през с. Борово и на 6 км от селото се стига до Кръстова гора. Тази местност, висока 1545 м над морското ниво, дълга около 500 м и широка около 300 м, е кръгла поляна, заобиколена от гъсти букови гори. Оттук панорамната гледка е спираща дъха не само на привържениците на така наречения екологичен туризъм.

Друг факт, който повлиява за оформянето на културно-историческото измерение на феномена „Кръстова гора“, е, че след като през 1083 г. Григорий и Абазий Бакуриани основават Бачковския манастир, те го даряват с обширни имоти. Малкото с. Инверце се превръща в стопанско средище с богато животновъдство. Многобройни манастирски стада пасат из живописната местност Кръстова гора, наричана още Градище, която по форма прилича на кръст. Тук се намират манастирските мандри и жилищни сгради с църквата „Св. Троица“. Съграден бил и манастир „Св. Троица“, известен още като Троицкия.

До средата на XVII в. в Средните Родопи, макар и под османска

¹ Г. Тодоров, „Кръстова гора – предизвикателство и мисия“, *Църк. вестник*, 16, 2002.

власт, християнството процъфтява. Има множество църкви и манастири. От втората половина на XVII в. и през първата половина на XVIII в. настъпил най-трудният период в историята на родопските християни – втората масова ислямизация, която поставя на изпитание физическото оцеляване на християнското население в Средните Родопи. Всички църкви и манастири там са разрушени, а свещениците и монасите избити. За християните настанавя време на духовен мрак и гонения. В продължение на повече от 100 г. те съхраняват своята православна вяра въпреки унищожените храмове. По това време е разрушен и манастирът “Св. Троица”.

Интересен факт е, че и днес в Средните Родопи е особено изразена почитта към Христовия кръст. Дори при българите-мюсюлмани, за които се предполага, че са насилствено ислямизирани християни, не се е изличило силното благоговение пред светия Кръст. Нещо повече, целият им живот минава под неговия знак. С кръста те освещават вода и лекуват болните, благославят хляба, погребват с него починалите и др. На Кръстов връх поклоненията не престават, макар че не е било възобновено нищо, напомнящо за разрушения манастир, защото всички околни села са били ислямизирани, а самият връх е бил собственост на мюсюлмани.

Изхождайки от примера за Кръстова гора, си задаваме логично въпроса как да възприемаме този притегателен за всякакъв вид туризъм център в контекста на стратегиите за развитието на този фундаментален дял от икономиката в България? Като място за поклонение, като обект за религиозен туризъм или като място за културен и екологичен туризъм? Съответно можем ли и трябва ли непременно да намерим еднозначен отговор на тези въпроси, който да обезсмисли и игнорира всички други? Тезата, която този анализ се стреми да аргументира, е, че не е необходимо и не е полезно за никого да се търси такъв отговор. Защото, ако се перифразира поговорката, че са неведоми пътищата Господни, никой не знае дали когато един човек посещава едно такова място единствено в качеството му на център на културния, исторически или екологичен туризъм, няма неусетно да се окаже, че го е преживял и като обект на поклонничество или с други думи, вървейки по известна екологична пътека към национална светиня с културно и историческо значение, да се окаже, че е вървял с поклонниците по „пътя към Храма”. За да може по-лесно да се осмисли и осъзнае точно този поклоннически аспект на мно-

жеството традиционни туристически обекти с такова разностранно значение в България, би трябвало да се обърне внимание на православно му богословско обяснение.

От тази гледна точка е важно да се отговори първо на въпроса какво прави едно място свято или свещено? Преди да отговорим на този въпрос е редно да се направи уточнението, че в богословския език се прави разлика между „свят“ и „свещен“. Свято е всичко онова, което има пряко отношение към Бога, напр. свят е Бог, свято е името Му, свята е Църквата като богочовешки организъм, свети са Божиите заповеди (2 Птр 2:21; Рм 7:12¹) и пр. Свещено пък е онова, което е предназначено за религиозна употреба – макар да е от обикновен произход, то става свещено, щом се задели, определи за религиозни нужди, напр. парче от някакъв плат, което е предназначено за богослужебно ползване, една дъска, на която е изписан свещен образ и пр. Но тук, при местата на поклонничество, е възможна двойна употреба – и на свят, и на свещен, поради различния им произход и характер². Но да се върнем на основния въпрос какво прави едно място свято? Отговорът е, ако може така да се каже, в „концентрацията“, преизобилието, специалната проява на Божията благодат, която пребивава иначе навсякъде и по всяко време и самото непосредствено осезаване на специално Божие присъствие, подкрепени с достоверни лични свидетелства от достойни за доверие хора, което като резултат довежда до официалната санкция на Църквата да обяви съответния източник на Божията благодат като свещен. Защо именно „концентрация“ и „специално Божие присъствие“ – използваме тези понятия, за да можем да отличим самото място или свещен предмет на фона на цялото Божие творение, в което няма място, където Бог да не пребивава и присъства. По това богословски обяснено качество поклонничеството се различава от другите видове пътуване. Поклонникът оставя всичко и тръгва към Него, към Самия Бог, а не за да срещне други хора, не за да посети забележителности, природни или исторически, а пътува към Бога, за да срещне Самия Бог. В този смисъл целият земен живот и път на човека е поклонничество

¹ Срв. Иван Ж. Димитров, "Първосвещеническата молитва на Господ Иисус Христос. Екзегетическо изследване на Йоан 17 гл." ГСУ/БФ, т. 2 (н.с.), 1995, с. 139.

² Вж. Иван Ж. Димитров, "Християнското поклонничество – теория и практика", *Духовна култура* 3 (2003), 1-11.

според разбирането на християните. Подобна мисъл изразява и Диоклетийският епископ Калистос Уеър като казва от името на всички християни: „Не седя. Аз пътувам...Да си християнин означава да си странник. Нашето положение, казват гръцките отци, е като на израильтяните в Синайската пустиня: живеем в шатри, а не в къщи, защото духовно сме винаги на път. Това вътрешно пътуване не се измерва с часовете и дните на календара, защото е насочено извън времето – към вечността. Едно от най-древните имена на християнството е просто „Пътят”. В Священото Писание Библията четем в този смисъл следното: „По онова време, биде голям смут за пътя Господен” се казва конкретно в книгата Деяния на светите Апостоли (Деян. 19:23). Това име изтъква практическия характер на християнската вяра. Християнството е повече от теория за вселената, повече от учение, написано на книга, то е пътека, по която се движим – начин на живот, в най-дълбокия и богат смисъл на думата”¹.

От друга страна, ако отново вземем за пример Кръстова гора, трябва да споменем и факта, че православните християни биват постоянно обвинявани в идолопоклонство и езичество за начина, по който някои от тях почитат свещените предмети и места, привличащи традиционно много поклонници. Като причина за проблемите свързани с поклонническия туризъм в България, и съответно като отправна точка за решението им от православна богословска гледна точка е фактът, че малко хора, в това число и искрено вярващите наши братя и сестри християни, са запознати или разбират правилно и оттам несъзнателно изопачават истинското православно учение за поклонението пред свещени места и предмети. Затова е напълно уместно и полезно в следващите редове да се изложи традиционното учение на древната Църква по този въпрос, като се вземе пример с почитанието на чудотворните икони в Православната църква.

В най-ясна и авторитетна форма то е формулирано и изложено от светите отци и учители на Църквата с благодатната помощ на Светия Дух във вероопределението на Седмия вселенски събор от 787 година. То гласи:

„Пазим без нововъведения всички с писание или без писание установените за нас църковни предания, едно от които е за иконо-

¹ Диоклийски еп. Калистос, Уеър, „Православният път”, <http://www.dveri.bg/content/view/2226/> (19.04.2020)

писта. То е съгласно с проповедта на евангелската история и служи за уверение в истинското, а не въображаемото възплъщение на Бог Слово, и за подобна полза. Защото когато едни неща се показват чрез други, те несъмнено се уясняват взаимно.

Въз основа на това ние, ходейки като по царски път и следвайки внушеното от Бога учение на светите отци и преданието на Вселенската църква и живеещия в нея Дух Свети, с пълна достоверност и грижливо изследване определяме: честните и свети икони, нарисувани с бои, или направени от мозайка, или от друго годно за такава работа вещество, да се поставят тъй, както изображението на светия и животворящ Кръст в светите Божии църкви, върху свещени съсъди и одежди, на стени и на дъски, в къщи и по пътищата, както иконите на Господа Бога и Спасител наш Иисус Христос и на непорочната Владичица наша света Богородица, така също и на всички свети и преподобни мъже. Защото колкото по-често те биват гледани изобразени на иконите, толкова повече тези, които ги гледат, биват подбуждани да си спомнят и да обичат самите първообрази, да ги почитат с целуване и благоговеино поклонение не с истинско служение, което според нашата вяра подобава само на Божественото естество, но с такава почит, каквато ние въздаваме на изображението на честния и животворящ Кръст, на светото Евангелие и на други свети ни чрез кадене на тамян и поставяне на свещи, какъвто благочестив обичай имало и у древните. Защото честта, отдавана на образа, се отнася към неговия първообраз, и който се покланя на иконата, покланя се на съществото /на личността/ на изображения на нея. Такова е учението на светите наши отци, тоест на Преданието на Вселенската църква, която открай докрай земя е приела Евангелието¹.

Както проф. Т. Коев продължава по-нататък, „цитираното вероопределение на събора съдържа следните основни идеи: 1. основанията за почитането на иконите; 2. почитта към Кръста като образец за почитта на иконите; 3. местата, където следва да се поставят иконите; 4. материята, от която те могат да бъдат направени; 5. обектите на изображенията; 6. нравствения смисъл на почитта към тях, и 7. догматическия им смисъл“².

За православните християни иконите са завесата, която разде-

¹Т. Коев, *Въведение в християнството*, София, 1992, 136-138.

²Пак там.

ля двата свята (видимия, земния и духовния, небесния). Но иконата е определяна и възприемана по-скоро като граница между двата свята. Погледът отвъд нея е във възможностите на всеки искрено вярващ християнин благодарение на и по примера на огромното множество светии, на облака свидетели, обкръжили Божия престол. Това проникване отвъд обаче си остава тайна и е достижимо единствено чрез вярата и в пределите на чистото сърце, с което става възможно дори „виждането“ на Бога (Мат. 5:8).

Както казва отец Павел Флоренски, „иконостасът е явлението на светиите и ангелите – ангелофания, явление на небесните свидетели и преди всичко на Богородица и на Самия Христос по плът свидетели, възвестяващи какво има от другата страна на плътта“¹. Самият о. Флоренски предава със свои думи това дълбоко, мистично изживяване като казва: „Ето аз гледам иконата и си казвам: „Това е самата Тя“, не Нейното изображение, а Самата Тя, съзерцаема чрез посредничеството, с помощта на иконописното изкуство. Като през прозорец виждам Божията Майка, Самата Божия Майка и на Нея Самата се моля лице в лице, а не на Нейното изображение“².

И ако наистина сме изчистили духовните си очи, напълно естествено започваме да виждаме в иконата прозорец, през който взорът ни преминава от този материален, земен свят в отвъдния, небесен, духовен свят, започваме да виждаме в образа (иконата) първо-образа. Тогава волно или неволно от дълбината на душата ни започва обилно да блика изворът на молитвата.

Дякон Андрей Кураев формулира тази идея с едно изречение: „иконата е породена от молитвения опит, за да му служи и извън този опит тя е неразбираема“³.

Днес живеем като във време, в което все по-малко християни познават и осъзнават правилното учение на вярата, която изповядват, така и във време, в което мнозинството от нашите съвременници са от безразлично до враждебно настроени като цяло към традиционното ни изповедание Православното християнство. В резултат и на тези фактори това разбиране и усещане за иконата, молитвата и чудото на събднатите молитви, изречени с най-чиста и дълбока вяра,

¹ П. Флоренски, „Иконостас“, *Мирна* 2 (1996), с. 3.

² Пак там, 5.

³ А. Кураев, „Иконата и монасите“, *Мирна* 2 (1996), с. 9.

са избледнели и дори изчезнали. А от опит се знае, че религиозните преживявания носят на човека покой и радост, извор са на сили – душевни и телесни, здраве и нравствена чистота. Липсата на такива преживявания, от друга страна, причинява тежки душевни смущения, разстройства и разколебаване на вътрешния мир, лишава човека от здрава опора при трудности и изпитания по житейския му път.

В заключение на всичко казано дотук следва да се направи естественият, но парадоксален извод, че ако изпълнят гореспоменатите условия, т.е., ако християните познават и спазват учението на своята вяра, то поклонничеството няма никакъв по-специален смисъл за тях. Защото целият им живот е поклонничество, път към Бога, Когото могат да срещнат навсякъде и по всяко време в молитвата, без да е необходимо непременно да посещават специални места и да се молят пред специални светини, за да се случи чудото на срещата с Бога. Но въпреки това поклонението като пътуване към места, на които Божията благодат се проявява специално, е неотменимо задължение и явление в живота на християните. Обяснението е, че истинската вяра в Бога е динамична реалност изпълнена с върхове и спадове, един постоянен стремеж към съвършенството на пълното общение с Бога и никога усещане за притежание, достигане на някаква крайна висша точка на вярата. Най-добре това е изразено с думите от Светото Евангелие според ап. Марк: „Вярвам, Господи! Помогни на неверието ми” (Марк 9:24). Именно в този момент на отслабване, разколебаване християнинът има нужда от местата и реликвите, чрез които той влиза по специален и уникален начин в общение с Божията благодат, за да укрепи и разгори отново вярата си.

Що се отнася до условията за развитието на религиозния туризъм в България, трябва да се подчертае, че страната ни разполага с много добри възможности за предоставяне на добър туристически продукт с такъв характер. Налице са значителна част от предпоставките за развитие на този вид специализиран туризъм – многобройни обекти и празнични поводи за религиозен и културен туризъм, липса на забрани или ограничения от религиозен характер, налице е свобода на вероизповеданията и благоприятна възможност за съчетаване на религиозния с елементи на културно-познавателния туризъм.

Сред пречките за развитие на религиозния туризъм са липсата на национална стратегия за този вид туризъм, все още недостатъч-

ната рекламната дейност, популяризираща извън страната възможностите ни за този туризъм; недостатъчно е специализираното обучение в тази насока, недостатъчна е мотивацията на местното население да развива този вид туризъм, неподдържана и невъзстановена е значителна част от материалната база.

Днес в България като цяло се наблюдава възраждане на религиозния туризъм и поклонничеството с посещения на множеството обекти с религиозно-поклонническо значение. По данни на Министерството на икономиката над 30 манастира предлагат настанителна база¹.

Този анализ е само пример за необходимостта от изграждане на национална стратегия за развитието на поклонничеството, респективно на културно-историческия и религиозен туризъм с активното участие на БПЦ и отговорните държавни институции, за да се реализира в пълна степен действителният потенциал на поклонническия/религиозния туризъм в България „за полза на Църквата и Отечеството“.

¹ Й. Алексиева, Ст. Стамов, цит. съч., с. 124; вж. също: Bl. Stoykova, "Contemporary tendencies in development of sacred tourism in Bulgaria", in *International Review on Public and Nonprofit Marketing*, 6 (2009), 1-9.